

ARAPÇA'DA FİİLLERİNİN YERİNE MANSUB OLARAK KULLANILAN MASTARLAR

Selahattin YILMAZ*

Anahtar Kelimeler:Mastar, mefulü mutlak, tekit

ÖZET

Arapça'da fiillerinin yerine kullanılan mastarlar önemli bir yer tutar. Fiillerinin yerine kullanılmadıkları zaman, bazıları fiilleriyle beraber kullanılabilir, bazılarında ise hiç fiil kullanılmaz, sadece mastar kullanılır. Eğer fiilleriyle beraber mastarlar kullanılırlarsa Arapça'da Te'kid ifade ederler. Fiilsiz kullanılırlarsa te'kid ifade etmezler. Her iki kullanım da yaygındır.

SUMMARY

The gerunds which are used instead of their verbs are important in the Arabic Language. The gerunds can be used alone without their verbs and with their verbs too. If they are used with their verbs, they Express Te'kid, if not they dont. These two kinds of usage of the gerunds are widespread.

Bilindiği üzere mastarlar, kendilerinden türeyen fiiller tarafından mefulü mutlak olarak nasbedilirler. Bazen bu mastarların fiilleri hazfedilir ve kendileri mansub olarak kullanılır. Ama o fiillerin manasını anlamaya (siyak-sibak) yardımcı olur. Âmilleri hazfolunan mansub mastarlar üç türdür¹:

1. Âmilleri yani kendilerini nasbeden fiilleri cevazen hazfolunanlar.
2. Âmilleri vücuben hazfolunanlar.
3. Âmili olmayanlar.

Bu maddeleri şöyle açıklayabiliriz:

A. Bazı mastarlar vardır ki, onları nasbeden âmiller cevazen hazfolunmuştur. Bu âmillerin zikredilmeleri de caizdir. Mesela yolculuktan dönen kişiye, خَيْرٌ مَّقْدِمٌ denir, bu ise قَدِمْتُ خَيْرٌ مَّقْدِمٌ anlamındadır. Bu ifadelerden her ikisi de kullanılabilir. خَيْرٌ kelimesi tahfif için başından hemzesi hazfedilmiş ism-i tafdildir, mastar değildir. Ancak mastara muzaf olmuştur. İsm-i tafdiller mastara muzaf olurlarsa, mastar manası kazanırlar

Söz verip de sözünde durmayan kişi için söylenen مَوَاعِيدٌ عَرُوبٌ atasözü de böyledir. Yani mastarın âmili cevazen hazfolunmuştur. Âmili söylenerek وَعَدْتَنِي مَوَاعِيدٌ

* Yrd. Doç. Dr. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Öğretim Üyesi

¹ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufassal, I, 113; el- Hemedânî, Bahauddîn Abdullah, Şerhu İbn-i Akil, I, 564; el- Hâzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufassal, I, 299.

عُرْقُوبِ şeklinde kullanılabilir. Cümlede geçen عُرْقُوبِ, verdiği sözden dönmesiyle meşhur olan bir adamın ismidir. Onun bu hali şiirlere konu olmuştur²:

وَعَدْتِ وَكَانَ الْخُلْفُ مِنْكَ سَجِيَّةً مَوَاعِيدُ عُرْقُوبٍ أَخَاهُ بِيْتْرَبِ

(Sözden dönmek özelliğın olduğu halde, Yesrib'deki kardeşine Urkub'un vadedtiği gibi vadettin.) Araplar'da atasözü haline gelmiş عَلَى الْخَيْلِ عَلَى اللَّجْمِ sözünde master olan غَضَبًا kelimesinin mansub olarak kullanılmasının sebebi de aynıdır. "Gemlenmiş at gibi kızgın" manasındaki bu atasözü, her şeye kızmayı alışkanlık haline getirmiş insan için kullanılır. Burada da masterın âmili zikredilerek غَضِبْتَ غَضَبًا şeklinde kullanılabilir.

Âmillerinin hazfi caiz olan bu masterlar âmilsiz kullanılırsa cümlede tekid olmaz. Eğer âmilleriyle beraber kullanılırlarsa, masterlar kendilerinden önce ifade edilen fiillerin manalarını mefulü mutlak olarak tekid ederler³.

Yukarıdaki misallerde, mefulü mutlak olarak mansub okunan bu tür masterların, mahzuf müptedanın haberi olarak da okundukları işitilmiştir. Mesela: غَضَبُكَ غَضَبُ الْخَيْلِ عَلَى اللَّجْمِ، عَادَتُكَ cümlelerinin takdiri مَوَاعِيدُ عُرْقُوبِ، خَيْرُ مَقْدَمٍ şeklinde olup mahzuf müptedanın haberleridir⁴.

B. Bazı masterlar da yine mansub olarak kullanılırlar ama kendilerini nasbden fiiller tekid amacının dışında hiç zikredilmezler. Bu masterlar o fiillerin manasında kullanılırlar. Kendi aralarında iki kısma ayrılırlar:

a. Lehte veya alehte dua olarak kullanılanlar. Bunlar: رَعِيًّا، جَدَعًا، خَيْبَةً، رَعِيًّا، بُؤْسًا، عَقْرًا gibi masterlardır. Bu masterlardan سَقِيًّا ve رَعِيًّا dua için, diğerleri beddua için kullanılmaktadır. Fiilleri yerine kullanıldıkları için de tekid ifade etmezler. Nadiren fiilleriyle beraber kullanıldıkları görülmüştür. Bu durumda ise masterlar yine mefulü mutlak olarak o fiilleri tekid ederler. Mesela: سَقِيًّا (Allah seni susuz bırakmasın.), رَعِيًّا (Allah seni korusun.) manalarındaki masterların aslı سَقَاكَ اللهُ سَقِيًّا، رَعَاكَ اللهُ رَعِيًّا şeklindedir. Bu şekilde fiilleriyle birlikte kullanılırlarsa – ki çok kere bu şekilde kullanılmazlar- tekid ifade ederler. Aksi halde tekid ifade etmezler.

عَقْرًا (Allah seni paramparça etsin.), جَدَعًا (Allah seni başarısız kılsın.), خَيْبَةً (Allah neslini devam ettirmesin.), بُؤْسًا (Allah seni muhtaç etsin.), بُعْدًا (Allah seni uzaklaştırsın.), سَحَقًا (Allah seni uzak kılsın.) manalarında beddua olarak kullanılan masterlarda da durum biraz öncekiler gibidir. Çoğu kez fiilsiz kullanılırlar ve tekid ifade etmezler. Bu masterların asılları; جَدَعَكَ اللهُ عَقْرًا، جَدَعَكَ اللهُ خَيْبَةً، خَيْبَكَ اللهُ خَيْبَةً، أَبَاسَكَ اللهُ بُؤْسًا، عَقْرَهُ اللهُ عَقْرًا، سَحَقَكَ اللهُ سَحَقًا şeklindedir. Bu şekilde fiilleriyle kullanımları nadir olmakla beraber, bu masterlar onlarla beraber tekid ifade ederler.

b. حَمَدًا (Allah'a hamdederim.), شُكْرًا (Allah'a şükrederim.), عَجَبًا (şaşarım) manalarındaki masterlar da, duada kullanılmamakla beraber, fiillerinin yerine

²İbn Hişam Cemaleddin b. Yusuf, Şerhu Katri'n- Nedâ ve Belli's- Sedâ, s. 285; Radiyuddîn Muhammed b. el- Hasan, Şerhu'r- Radî 'ale'l- Kâfiye, I, 315- 331.

³ez- Zemaşerî, Mahmud b. Ömer, el- Müsteksa fî Emsali'l- 'Arab, II, 177; İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufassal, I, 113; el- Ehdab İbrahim b. Ali, Feraidu'l- Le'al fî Mecmei'l- Emsal, II, 49; el- Hârzimî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufassal, I, 299;

⁴İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufassal, I, 113; el-Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, el- Cami' li Ahkami'l- Kura'n, XVIII, 213; el- Hârzimî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufassal, I, 299- 300; ed- Derviş Muhyiddîn, l'rabu'l- Kur'an'il- Kerîm, X, 150; Behcet Abdulvahit Salih, el-l'rabu'l- Mufassal, XII, 94.

kullanıldıkları için tekid ifade etmezler. Ancak *أَعَجَبُ عَجَبًا، اشْكُرُ اللهَ شُكْرًا، أَحْمَدُ اللهَ حَمْدًا* şeklinde – nadir de olsa- kullanılırsa mastarlar tekid ifade ederler⁵.

c. Bir işi alışkanlık haline getiren insan için Arablar'ın söylediği *إِنَّمَا أَنْتَ سَيِّرًا* Bir işi alışkanlık haline getiren insan için Arablar'ın söylediği *إِنَّمَا أَنْتَ سَيِّرًا* ifadelerindeki ikinci *سَيِّرًا*, birinci *سَيِّرًا* 'i; ikinci *قَتَلًا*, birinci *قَتَلًا* 'i lafız tekrarı olduğu için tetekid etmektedir. Ancak bu mastarlar fiillerinin yerine kullanıldıkları ve fiilleri de bir önceki maddedeki gibi çok kere zikredilmediği için, mahzup olan fiillerini tekid etmezler. Yine mesela; *زَيْدٌ سَيَّرَ سَيِّرًا، أَنْتَ الدَّهْرُ سَيَّرَ سَيِّرًا، هُوَ هَذَا* *زَيْدٌ يَسِيرُ سَيِّرًا، أَنْتَ الدَّهْرُ* cümlelerinde de durum aynıdır. Bunların asılları *زَيْدٌ يَسِيرُ سَيِّرًا، هُوَ هَذَا* şeklindedir⁶.

d. *فَلِمًا مِّنَّا وَإِمًا فِدَاءً* (Karşılıklı veya fidye karşılığı saliverin) ayetinde de durum aynıdır. Yani *فَلِمًا مِّنَّا* ve *فَلِمًا مِّنَّا* mastarları fiillerinin yerine kullanılmıştır. Cümlenin aslı *فَلِمًا مِّنَّا* şeklindedir. Yine aynı ayette bulunan *فَضْرَبَ الرَّقَابَ* (Boyunlarını vurun.) cümlesinde *ضَرَبَ* kelimesi mafzup fiilin mefulü mutlakıdır. Fiil hazfedilerek mastar, onun yerinde kullanılmıştır. Cümlenin aslı *اضْرِبُوا الرَّقَابَ ضَرْبًا* dir. Fiil hazfedilmiş, mastar onun yerine getirilerek, mefulüne muzaf edilmiştir. Bu misallerde de mastarlar fiillerinin yerinde kullanıldığı için tekid ifade etmemektedirler. Eğer fiilleri de kullanılıysaydı, bu mastarlar tekid ifade etmiş olacaktı⁹.

e. Bu türden sayılan bazı mastarlar da vardır ki, yine mahzup olan fiillerinin yerinde kullanıldıkları için, mahzup olan o fiili tekid etmezler. Ancak kendilerinden önce geçen cümlenin manasını tekid ederler. Mesela: *هَذَا عِبْدُ اللهِ حَقًّا* cümlesinde, *هَذَا* mahzup *أَحَقُّ* fiilinin mefulü mutlakı olarak kullanılmıştır. Cümlenin aslı, *هَذَا عِبْدُ اللهِ أَحَقُّ حَقًّا* şeklindedir. Mastar bu mahzup fiilin yerinde kullanıldığından, onu tekid edememektedir. Ancak makablindeki cümlede varsayılan şüpheyi giderdiği için, onu tekid etmektedir. *هَذَا عِبْدُ اللهِ الْحَقُّ لَا الْبَاطِلَ* cümlesinde marife olarak kullanılan *الْحَقُّ* de, önce geçen cümleyi tekid etmektedir. Yine *هَذَا الْقَوْلُ لِأَقْوَلِكْ* cümlesinde de durum aynıdır. *هَذَا* dan sonra gelen mastar, önceki cümleyi tekid etmektedir. Cümlenin aslı *هَذَا الْقَوْلُ لِأَقْوَلِكْ* şeklinde olup, *Benim sözüm gerçektir, senin gibi batıl konuşmuyorum*, manasındadır. Dolayısıyla bu cümledeki mastar, mefulü mutlak olarak makablindeki cümleden şüpheyi bertaraf ettiği içi, tekid ifade etmektedir¹⁰.

f. Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinde mensub olarak geçen ve fiillerinin yerini tutan şu mastarlar da kendilerinden önce geçmiş olan cümlelerin manalarını tekid etmektedirler: *وَعَدَ اللهُ*¹¹, *صَنَعَ اللهُ*¹², *كُتِبَ اللهُ*¹³, *صَيَّعَ اللهُ*¹⁴, *فَطَّرَ اللهُ*¹⁵ gibi. Mesela; *وَعَدَ اللهُ*

⁵İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, 1/ 114; el- Ehdel, Muhammed b. 'Ahmed, el- Kevakibu'd- Dürriyye, I, 14, el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 301- 302; el- Endelüsî Cemaleddîn Muhammed, Şerhu't- Teshîl, II, 187.

⁶Radiyyudîn Muhammed b. el- Hasan, Şerhu'r- Radî 'ale'l- Kafîye, I, 315- 331; el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 301- 302; el- Hemedânî, Bahauddîn Abdullah, Şerhu İbn-i Akîl, I, 569; İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, I, 115; İbn Hişam, Cemaleddîn b. Yusuf, Evdahu'l- Mesalik, II, 222.

⁷ Muhammed, 47/ 4.

⁸ Muhammed, 47/ 4.

⁹ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, I, 115; el- Hemedânî, Bahauddîn Abdullah, Şerhu İbn-i Akîl, I, 568; İbn Hişam, Cemaleddîn b. Yusuf, Evdahu'l- Mesalik, II, 222; el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 304; el- Endelüsî, Şerhu't- Teshîl, II, 188, Said Havva, el- Esâs fi't- Tefsîr, IX, 5601; ed- Dervîş Muhyiddin, l'rabu'l- Kuran'il- Kerîm, IX, 199.

¹⁰ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, I, 116; el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 305.

¹¹ Rûm 30/ 6.

¹² Neml 27/ 88.

ifadesinden önce Allah, ahirette müminleri sevindireceğini bildirmiştir. Bu ise bir va'ddir. Dolayısıyla وَعَدَ اللَّهُ , bu cümleyi tekid etmektedir. صُنِعَ اللَّهُ 'dan önce geçen ayette ise, Allah'ın dağları bulutlar gibi yürüttüğü açıklanmakta ve bu hareketliliğin kendisi tarafından verildiği beyan edilmektedir. Böylece صُنِعَ اللَّهُ ise, makablindeki bu manayı tekid etmektedir. كَتَبَ اللَّهُ 'dan önce ise Cenab-ı Hak, nikahı haram olan kadınları saymıştır. Bu yasaklamanın ardından كَتَبَ اللَّهُ derken sanki şöyle demektedir: *Bu nikahı haram olanları Allah böylece size yazmıştır.* Dolayısıyla bu mastar da makablini tekid etmektedir. Diğer mastarlarda da durum aynıdır¹⁶.

g. Yine bu mastarlardan kabul edilen yani fiilleri mahzup ama tesniye olarak kullanılan mastarlar da vardır. Bu mastarların tesniye olarak kullanılması, bildirdiği işin iki defa meydana geldiğini belirtmek için değildir. Aksine bu mastarlar teksir yani işin çok vuku bulunduğunu ifade ederler. هَجَّجَيْكَ , دَوَّلَيْكَ , هَذَاذَيْكَ , هَجَّجَيْكَ bu tür mastarlardandır. Bu mastarlar da mahzup fiillerin mefulü mutlaklarıdır. Fiillerinin manasında ve onların yerinde kullanıldıkları için, tekid ifade etmezler. Ancak biraz önce de belirtildiği gibi çokluk ve mübalağa ifade ettikleri için, bunları tekid sayanlar da vardır. Mesela; لَيْتَيْكَ , *emret, sana karşı boynum kıldan ince, ne istersen devamlı yapayım*, demektir. سَعَدَيْكَ , *sana itaat halindeyim*, خَتَّابَيْكَ , *şefkatine devamlı muhtacım*, هَجَّجَيْكَ , *tekrar tekrar aralıksız yapayım*, هَذَاذَيْكَ , *neyi istersen senin için terkedeyim*, هَجَّجَيْكَ de bu manada kullanılmaktadır. Bu son iki kelime isim fiil emir olarak *terket, bırak* manasında da kullanılmaktadır¹⁷.

h. سُبْحَانَ اللَّهِ ve مَعَادًا terkiplerinin başında bulunan مَعَادًا fiillerinin âmilleri hazfolunmuş ve bu mastarlar onun yerine getirilmiştir. Bunlar da fiillerin yerinde kullanıldıklarından tekid ifade etmezler. Asılları أُسْبِحَ اللَّهُ سُبْحَانَ اللَّهِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مَعَادًا şeklindedir. Fiiller hazfedilmiş ve bu mastarlar o fiillerin mefulüne muzaf edilmiştir. Bu son iki mastarın bir özelliği de gayr-ı mutasarrıf mastar olmalarıdır. Yani bunların başına lam-ı tarif getirilemez, mensub irabın dışında merfu veya mecrur halde kullanılamazlar¹⁸.

C. Âmili olmayan ama mensub olarak kullanılan mastarlar da vardır. Mesela: وَيَكُ لَهٗ دَفْرًا لَهٗ , وَيَكُ لَهٗ بَهْرًا لَهٗ , أَفَّةً نَقَّةً , وَيَكُ لَهٗ وَيَكُ لَهٗ وَيَكُ لَهٗ gibi beddua olarak, *geberesice* manasındadır. لَهٗ 'ya بَهْرًا لَهٗ gibi *yazıklar* olsun manasını verenler de vardır. أَفَّةً ve نَقَّةً ise *öf* manasına olup, bir şeye karşı kızgınlık ifade eder. وَيَكُ لَهٗ ile وَيَكُ لَهٗ acıma ifade eden ve *yazık, nedir bu başa gelenler*, manalarına gelen, birincisi büyükler için, ikincisi de çocuklar için kullanılan mastarlardır. وَيَكُ لَهٗ ve وَيَكُ لَهٗ yazıklar olsun anlamındadırlar.

Bu mastarların tekid etme özellikleri yoktur. Çünkü bunların lafızlarından fiilleri yoktur ki, onlarla beraber kullanıldıklarında tekid ifade edebilsinler. Yani Araplar

¹³ Nisâ 4/ 24.

¹⁴ Bakara 2/ 138.

¹⁵ Rûm 30/ 30.

¹⁶ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, I, 117; el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 308; el- Halebî, Ahmet b. Yusuf, ed-Durru'l- Mesûn, IX, 33; et- Tabatâbî, Muhammed Hüseyin, el- Mizan fi Tefsiri'l- Kur'an, XV, 403.

¹⁷ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, I, 119; el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 309- 310; el- Endelüsi, Şerhu'l- Teshîl, II, 186; Muhammed b. 'Ahmed, el- Kevakibu'd- Dürriyye, II, 114; İbn-i Manzur, Cemaleddîn Muhammed, Lisanu'l- 'Arab, bkz. İlgili maddeler.

¹⁸ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufasssal, I, 120; el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufasssal, I, 311- 312; el- Ehdel, el- Kevakibu'd- Dürriyye, II, 114., İbn-i Manzur, Lisanu'l- 'Arab, bkz. İlgili maddeler.

bu mastarlardan fiil türetip kullanmamışlardır. وَيَبُّ وَيَبُّ ve وَيَبُّ وَيَبُّ mastarları izafet halinde kullanıldıklarında mensub olurlar. Fakat وَيَبُّ لَهُ, وَيَبُّ لَهُ, وَيَبُّ لَهُ şeklinde izafetten kesilip lâm ile kullanıldıklarında, müpteda olarak merfu olurlar¹⁹.

BİBLİYOGRAFYA

- İbn Ya'îş b. Ali, Şerhu'l- Mufassal, 1975, Beyrut.
- el- Hârzîmî, Kasım b. Hüseyin, Şerhu'l- Mufassal, 1990, Mekke.
- İbn Hişam, Cemaleddîn b. Yusuf el- Ensarî, Şerhu Katri'n- neda ve Belli's- Sedâ, 1994, Beyrut.
- Radiyyüddîn Muhammed b. el- Hasan, Şerhu'r- Radî ale'l- Kâfiye, 1996, Bingazi.
- ez- Zemaşerî, Mahmud b. Ömer, el- Müsteksâ fî Emsali'l- A'rab, 1987, Beyrut.
- el- Ahdab, İbrahim b. Ali, Feraidu'l- Le'al fî Mecmei'l- Emsal, 1312, Beyrut.
- el- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el- Cami' li 'Ahkami'l- Kur'ân, 1985, Beyrut.
- ed- Derviş, Muhyiddîn, İ'rabul- Kur'ân'il- Kerîm, 1994, Şam.
- Behcet Abdulvahit Salih, İ'rabu'l- Mufassal, 1993, Umman.
- el- Ehdel, Muhammed b. Ahmed, el- Kevakibü'd-Dürriyye, 1995, Beyrut.
- el- Endelüsî, Cemaleddîn Muhammed, Şerhü't- Teshîl, 1990, Kahire.
- Sa'id Havva, el- Esas fi't- Tefsîr, 1991, Kahire.
- el- Halebî, Ahmed b. Yusuf, ed- Dürrü'l- Mesûn, 1986, Şam.
- et- Tabâtâbî, Muhammed Hüseyin, el- mizan fî Tefsîri'l- Kur'ân, 1991, Beyrut.
- İbn Manzur, Cemaleddîn Muhammed, Lisanu'l- 'Arab, 1994, Beyrut.
- İbn Hişam, Cemaleddîn b. Yusuf el- Ensarî, Evdahu'l- Mesalik, 1967, Mısır.
- el- Hemedanî, Bahaüddîn Abdullah, Şerhu İbn Akîl, 1964, Mısır.

¹⁹ İbn-i Ya'îş, Şerhu'l- Mufassal, I, 120- 121; Kasım b. Hüseyin el- Hârzîmî, Şerhu'l- Mufassal, I, 313- 314; İbn-i Malik, Şerhu't- Teshîl, II, 179- 183; İbn-i Manzur, Lisanu'l- 'Arab, bkz. İlgili maddeler.